

Typisk timrad svensk ladugård som var vanlig från slutet av 1800 ända fram till 1930-talet. En murad del som utgjorde själva ladugårdsbyggnaden höll längre än de tidigare byggnaderna i enbart trä, vars livslängd endast var cirka 30 år.

TEMA UTHUS DEL 2

DJURENS HUS

DAGENS INDUSTRIELLA STORJORDBRUK ÄR SÅ LÅNGT FRÅN SEKELSKIFTETS BONDGÅRDSROMANTIK MAN KAN KOMMA, SKRIVER FOTOGRAFEN OCH SMÅBRUKAREN NINA ÖSTMAN. DE GAMLA TIMRADE LADUGÅRDARNA EFTER MÖNSTERBÖCKERNA FRÅN 1800-TALET ANSES I DAG OPRAKTISKA, MEN ÄR VIKTIGA FÖR LANDSKAPET OCH FÖRSTÅELEN AV VÅR HISTORIA.

TEXT OCH FOTO **NINA ÖSTMAN**

I TAKT MED ATT MJÖLKGÅRDAR och småjordbruk läggs ned och djuren minskar på landsbygden, växer intresset för självhushållning och kravproducerat hos konsumenterna. Matens ursprung känns viktigt och alla värnar om kvalitet. Fritidsodlarna och deltidjordbrukarna ställer nya krav på djurhållning i liten skala där moral och etik ingår. Men inom byggnadskulturen har inget hänt sedan Löfvenskjölds bondgårdsarkitektur.

De första ladugårdarna i förhistorisk tid var så kallade långhus med bostad, fähus och förråd i en och samma byggnad. Människor och boskap bodde under samma tak. Det fanns en eldstad och golvet var av stampad jord eller hård lera. Att man började ställa in djuren berodde nog mer på ett behov av ra-

tionell mjölkproduktion än omvårdnad om djuren. Fodertillgången var knapp över vintern och klimatet hade försämrats. Djuren tålde kylan bättre än fukten vilket minskade mjölktilgången. Vintern var lång och man behöll bara de djur som var nödvändigast, för avelns skull.

Kornet var den viktigaste födan och stallgödsling ersatte den tidigare röjningsgödslingen. Begreppet ”äng är åkers moder” myntades och man insåg hur viktig gödseln var. Under den kommande medeltidens odlingsexpansion, då klimatet blev varmare, kom också äganderätten till jord och landskapslagarna, vilket gjorde att man ville ha kontroll över sina och andras djur. Plötsligt blev det straffbart att inte ha riktiga stängsel. Djuren skulle hållas utestängda från åkermarken. >>

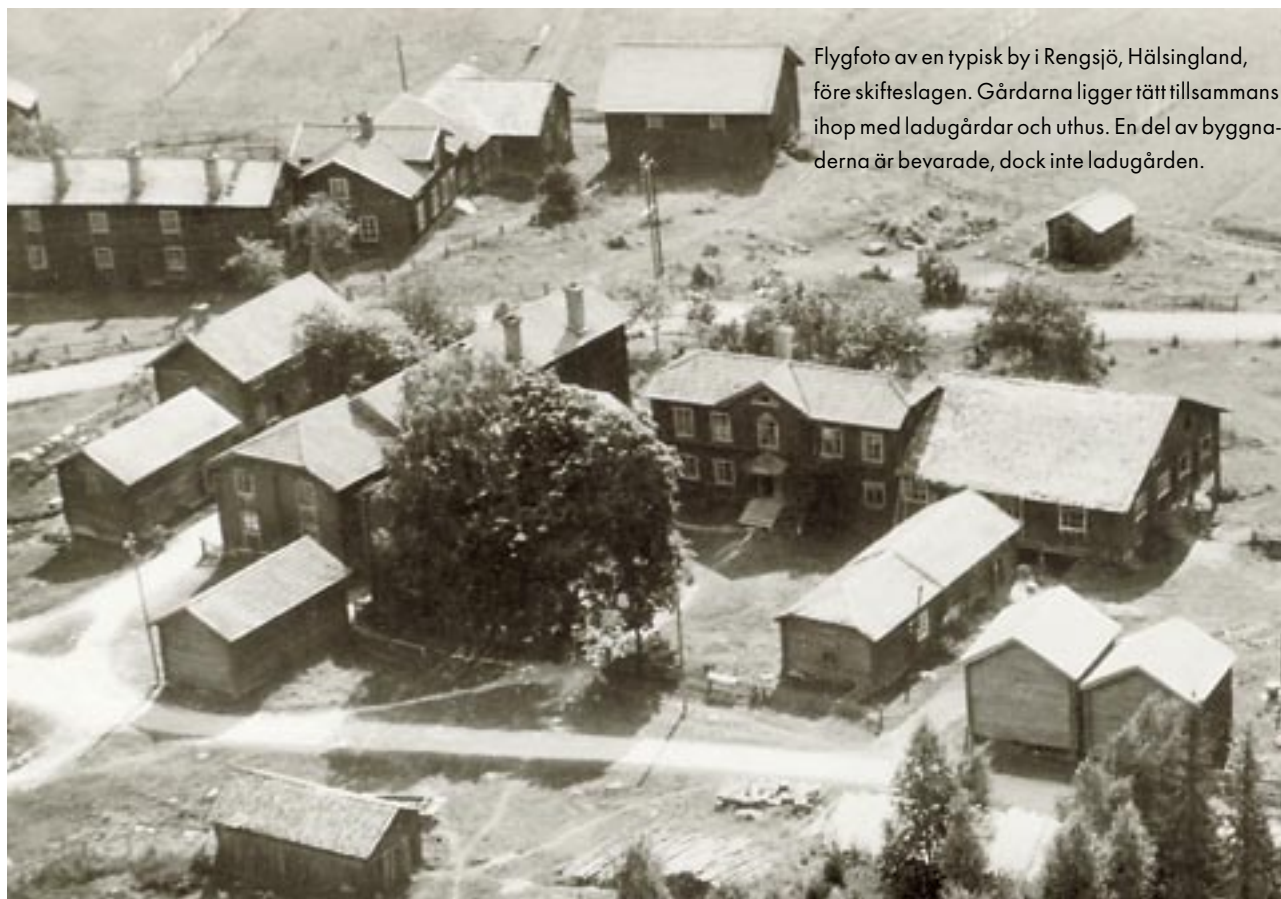

Detalj från 50-talet från det revolutionerande och hygieniska slutna rörmjölkningsystemet tillverkat av Alfa Laval.

Ladugård byggd under andra hälften av 1800-talet. En murad spis där man kokade "sörpa" åt korna förekom ofta på gårdarna i Norrland. På sommaren, när djuren var på bete, rengjordes ladugården och användes till olika praktiska göromål som kokning av tvätt, lin- och ullarbete mm.

Kalkning av tak och väggar var vanligt eftersom det är desinficerande och motverkar angrepp av insekter och skadedjur av olika slag. Den halvårsgamla kalven Deja är en utrotningshotad fjällnära sort.

Flygfoto av en typisk by i Rengsjö, Hälsingland, före skifteslagen. Gårdarna ligger tätt tillsammans ihop med ladugårdar och uthus. En del av byggnaderna är bevarade, dock inte ladugården.

Den medeltida gården bestod av olika huskroppar; en stuga, en sädeslada och ett fähus. Vårt enda bevarade fähus från medeltiden finns på Kattlunda Gård på Gotland, där fähuset var byggt i sten, men förmodligen är ombyggt.

BYAR BRÖTS UPP

Under 1500-talet skapades sociala reformer. Begreppen prästerskap, borgare och bönder kom till och feodalismen var ett faktum. Skattelagstiftningen hängde ihop med jorden och därmed även djuren. Man betalade skatt till stat och kyrka i form av säd och egna varor. 1700-talets befolkningsökning med soldater, skattebönder och kronobönder, samt skiftesförordningarna och bråk om äganderätten till jorden lade grunden till den kommande agrara revolutionen då ängarna odlades upp och säd så småningom blev en viktig exportvara. Bybildningar bröts upp och gårdar flyttades ut.

På vissa håll började man under 1700-talet bygga ladugårdar i sten. Nu började det också cirkulera vissa så kallade mönsterritningar, men de slog inte igenom hos bönderna i allmänhet förrän under 1800-talet.

POPULÄRA MÖNSTERBÖCKER

Fähusen hade ända fram till 1800-talet varit i en våning, utan höskulle. Hö förvarades i särskilda lador och fick bäras, vilket var omständligt arbete. Ventilationen i husen var bristfällig, endast dyngluckan och dörren tog in luft, vilket gjorde att husen snabbt ruttnade sönder av all fukt. De höll inte mer än

tretti år. Skiftena och de allt bättre omständigheterna kring själva mjölkningen bidrog därefter till ett nybyggande. Huskropparna flyttades då ut från den från början ofta fyrbyggda gården och så småningom slog mönsterritningarna igenom stort. Från 1850 och en bra bit in på 1900-talet var de allenarådande. Framförallt var det Löfvenskjolds mönsterhandböcker som gjorde succé, de var som vår tids prefabricer-

Fotografi från 1950-talet på en numera riven ladugårdsbyggnad i Rengsjö, Hälsingland. Timrade och omålade byggnader med tak av spån och väggar tätade med mossor eller lin var platsen för det tungrodda och dagliga arbetet med djuren.

Detalj av större lantbruk med vällingklocka och snickarglädje. Ladugården är byggd i hästskoform, med tre längor och flera tillhörande byggnader.

Utsirad, välskött och nyrestaurerad timrad ladugård med mycket fina snickeridetaljer från mitten av 1800-talet, den tid då Löfvenskjölds ritningar inspirerade många byggmästare.

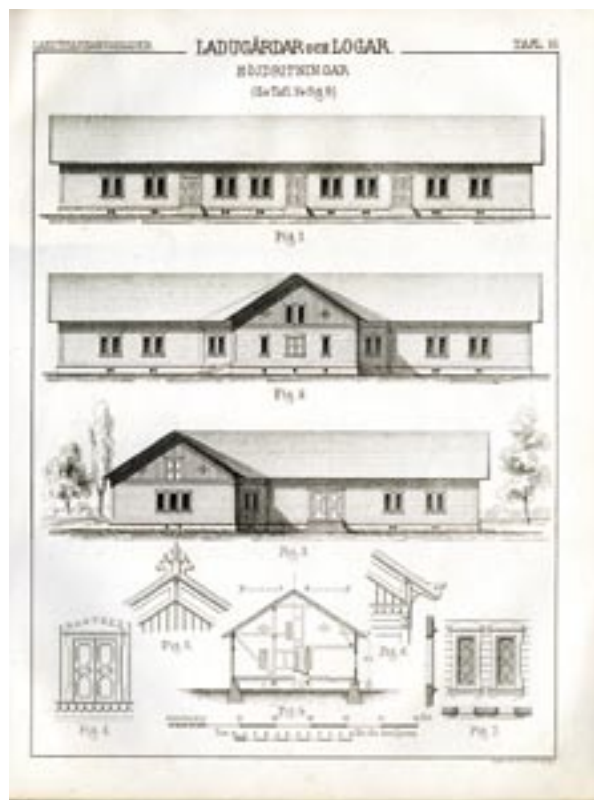
rade villor. Man kunde välja och vraka mellan olika husformer, fönster, dörrar och en stor mängd snickeridetaljer.

HANDELSGÖDSELN FÖRÄNDRADE ALLT

Separatorernas intåg i slutet av 1800-talet, mejerierna och undervisningsboomen som medförde att lantbruksarbetarna förkovrade sig, betydde mycket för utvecklingen. Under första världskriget var det brist på livsmedel, jordbruket var plötsligt i kris vilket berodde på flykten från lantbruket och svårigheter att föda för mycket folk på landsbygdens jordar. Emigrationen hade också satt sina spår.

Med handelsgödselels intåg i början av 1900-talet förändrades allt drastiskt. Plötsligt var man inte lika beroende av stallgödselel och det var lättare att mätta fler munnar på gårdens areal. Livsmedelsbristen under första världskriget fick inte upprepas!

Samtidigt byggdes herrgårdarnas stenladugårdar. Teglet blev allmänt förekommande, därefter cementgolv och gråsten. Fåhusen hade blivit ståtliga ladugårdar med stora fönster och bättre ventilation. Foderborden var nu centralt placerade i mittgången och höet kunde forslas direkt ned från höskullen. Ofta samsades kor, får, grisar och höns i ladugården. Ekonomibyggnaderna bestod av en lång länga. Med regelverksteknik byggde bönderna så småningom till loge och vagnslider av brädor. Själva ladugården var fortfarande byggd i timmer liksom stallet, eftersom man månade extra mycket om hästen.

Löfvenskjölds mönsterritningar för ladugårdar var enormt populära under slutet av 1800-talet. Kan man tänka sig något liknande i dag? Kan man bygga bra på djurens villkor?

DJURENS HUS

OVAN Gårdskomplex med silo och möjlighet till utgångs- och stordrift.

HÖGER Interiör av ladugård med kor, soldat och häst. Husarinkvartering, av Kilian Zoll, 1856, Malmö Museum.

NEDAN Nyfikna stutar på modern utgångsdrift. En blandning av fjällkor, rödkulla och jersey som gynnar det öppna landskapet.

NEDAN HÖGER Tillgång till vatten underlättar rengöringen av mjölkmaskinen.

BARA KULTURSKYDDADE HUS ÖVERLEVER

Under andra hälften av 1900-talet har djurens hus sedan stadigt minskat i betydelse, då jordbruket hela tiden har monterats ned. Av de 370 000 jordbruk som fanns på 50-talet finns 10 procent kvar i dag. I början av 1990-talet ändrades reglerna för ägandet av mark. Bönderna hade fram till dess haft förköpsrätt till mark när granngårdar såldes och styckades upp.

Sveriges inträde i EU 1995 innebar att användandet av de gamla mönsterladugårdarna förbjöds när reglerna för djurhållning förändrades. Många uppförde i stället enkla byggnader för frigående djur inomhus i större skala, vilket också omöjliggjorde en naturlig betesgång.

Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna kämpar dock

med små ekonomiska medel för att ett mindre antal museijordbruk och kulturresevat ska kunna bevara delar av kulturarvet med djurhållning.

På riktigt lång sikt kommer förstås bara det som är kulturskyddat att överleva. Ladorna och ladugårdarna är fortfarande viktiga för vår upplevelse av landskapet och gårdsbilden. Men frågan är hur framtiden ser ut för djurens hus? Även om jordbruket rationaliserats och industrialiserats går det ju att vara estet även på 2000-talet. Eller? ■

NINA ÖSTMAN är fotograf, konstnär, småbrukare och fårfarmare. Hon är engagerad i kulturarvsfrågor och lantraser, samt har studerat agrarhistoria.

Nybyggt fårhus i trä, inspirerat av en vanlig brädlada för hö. Med innertak och en ändamålsenlig inredning; praktiska foderhäckar byggda i trä och en avskild avdelning för förvaring av foder.

HISTORIEN OM ETT DÖENDE LANTBRUK

TEXT NINA ÖSTMAN

MIN HISTORIA BÖRJAR på 60-talet, i en liten idyllisk by i Hälsingland, där jag tillbringade sommarloven.

Min mamma brukar berätta hur jag trots regn och blåst varje morgon stövlade iväg längs grusvägen till bondgården i byn. Där fick jag sitta på farbror Levins ena knä när han mjölkade sina kor. Då var jordbrukslandskapet fyllt av betande djur och hässjor på åker och äng. Blåklackor och ängsblommor växte i dikena. Fårens bjällror klingade långt bort, där de gick på ön i Voxna älv.

Farbror Levin arrenderade gården av skogsbolaget. Det var ett mindre jordbruk som hyste ett tiotal kor, en häst, gris och lite får. Mjölkbilen hade fullt upp med att åka mellan gårdarna, som var rätt många på den tiden. Levin flyttade och flera arrendatorfamiljer avlöste varandra, men jag bestod. Mest minns jag den sista brukaren, familjen Pettersson med sina fyra barn. Jag tyckte livet var så harmoniskt hos dem.

Men tiden gick, politiken likaså. Hormoslyret gjorde sitt intyg och plötsligt skulle skogsbolaget plantera igen alla åkrar med tall och gran. Byn dog ungefär samtidigt som varubussarna slutade komma. Skogsbilvägar byggdes och de äldre flyttade till hemmet i närmaste samhälle. Kvar blev några fritidshus i mörkret.

Min pappa brukade alltid prata om de stora hälsingegårdarna, nere i Byn. Pampiga träslott med ladugårdar på tusentals kvadratmeter. Blindfönster i långa rader för estetikens skull

och stora ägor utanför. Hälsinglands storbönder, vars kobestånd med dagens mått förefaller som småjordbrukare. Ingen kan i dag leva på mindre än 100 kor, i alla fall inte enligt strikt företagsekonomiska beräkningar. I dag är 1800-talsmodellen av ladugården ett minne blott. Men en hel del av dem står ju kvar – så vad ska de användas till när ingen har djur längre?

Det blir för dem som för höladorna i landskapet. De allra flesta förfaller, blir sneda, snedare och ramlar till sist ihop. En hög med ruttnade brädor. För det kostar på att bevara ekonomibyggnader. Tid, arbete och underhåll är ingen självklarhet om det inte finns en tydlig nytta med att bevara dem.

Det finns förstås ladukramare. I Ovanåkers kommun i Hälsingland värnar man till exempel lite om kulturarvet. Arbetslösa byggarbetare har renoverat en del lador för att inte allt ska försvinna. Men resten då?

Är det en dyster bild jag målar upp, nu när Hälsingegårdarna ska bli världsarv? Man kan inte vara för nostalgisk eller tillbakablickande och tycka att det var bättre förr. Vi måste leva här och nu, samtidigt som det också är viktigt att lära av historien. Det finns förstås en poäng att bevara både byggnader och utrotningshotade djurarter, som fjällnära kor, allmogefår och andra lantraser. Helt enkelt för att de representerar något sunt. En tid före konstgödselns tillkomst och genmanipulering av djur och växter. Tiden innan marknadsekonomin tog över kretsloppstänkandet som baserade sig på individer. ■

Invändig detalj från 50-talet från det revolutionerande och hygieniska slutna rörmjlkningssystemet tillverkat av Alfa Laval.